

Розділ 6 Фінансові проблеми пенсійної реформи.

6.1. Історія становлення пенсійного забезпечення в Україні та світі

Пенсійне забезпечення завжди займало одне з визначальних місць у житті суспільства та держави. В рамках реформування пенсійної системи України та кризи пенсійного забезпечення у світі, варто дослідити історію його розвитку.

Перші ознаки соціального захисту спостерігаються на ранніх стадіях розвитку суспільства. За рабовласницького ладу населення поділялося на рабів та вільних громадян. При цьому для перших не передбачалась допомога в старості чи при каліцтві та хворобі, оскільки вони вважалися засобами виробництва; для других – розмір такої допомоги визначався відповідно до їх майнового стану. Зокрема у Стародавній Греції та Римі були запроваджені такі форми забезпечення ветеранів військової служби як пенсія та земельні наділи, а для бідних застосовувалося благодійництво (безоплатне роздавання хліба, продуктів, утримання громадських лазень тощо) [15]. Саме за часів Ю.Цезаря було запроваджено систему військових пенсій за вірну службу для очільників Римської імперії. Ці виплати були правом-привілеєю, яке носило нестійкий характер і не було обов'язком держави. Безумовного права на отримання пенсій зазначені категорії також не мали, зміна імператора часто була причиною їх відміни.

Призначення пенсійних виплат у феодальну добу зазвичай залежало від волі правителя. Представникам панівних класів, як винагорода за заслуги перед монархом призначались державні пенсії. Державними пенсіонерами були принци, великі сановники, єпископи, маршали [9]. Не закон, а милість монарха визначала право на пенсії та її розмір.

У середньовічній Англії високопоставленим аристократам уряд виплачував пенсії за особливим списком (Pension List). Крім того виплачувалися довічні пенсії із спадкових доходів, які поступали в пряме розпорядження англійських королів. Численні пенсії, призначені англійськими королями, виплачувалися віками, переходячи у спадок до дітей, онуків або інших осіб. Пенсії також часто призначалися королям інших держав та членів англійського парламенту для їх

підкупу. Така практика була характерна не лише для Англії, але і для німецьких князівств [17].

У феодальній Франції певному колу вельмож пенсії також виплачувалися із державної казни. Вони були предметом жорсткої боротьби між дворянами і третім станом. Перед Французькою буржуазною революцією на виплату пенсій витрачалася 1/10 частина державних доходів. В роки правління Наполеона призначення пенсії знову залежало від милості монарха. Наполеон був надзвичайно щедрий до своїх найближчих військових і цивільних службовців. Такий підхід у пенсійному забезпеченні тривав до 1831 року [17].

Становленню державного соціального забезпечення передувало приватне, або добровільне, страхування.

Зокрема однією із найстаріших є пенсійна система Франції. Ще у 1681 р. за відомого міністра фінансів Франції Ж.-Б. Кольбера було введено режим пенсійного забезпечення для моряків, у 1790 р. — для державних службовців, у 1831 р. — для військових. Протягом ХІХ ст. були введені пенсійні режими для зайнятих у місцевих органах влади, банківських службовців, залізничників.

Історія пенсійного забезпечення в Італії налічує майже два століття. Перші пенсійні фонди зародились у кредитно-банківській сфері. Є свідчення, що вже у 1779 р. банк "Монте дей Паски де Сієна" виплачував своїм службовцям пенсії по старості. Протягом ХІХ ст. всі банки, кредитні та ощадні каси утворили для своїх службовців спеціальні пенсійні фонди [9].

Перша система обов'язкового пенсійного забезпечення була введена канцлером Отто фон Бісмарком в Німеччині з 1883 року для непрацездатних у випадку хвороби, з 1894 р. — для непрацездатних у випадку каліцтва, з 1889 року була створена перша система пенсій за віком для зайнятих у приватному секторі. Соціальне страхування базувалося на внесках робітників і роботодавців та носило обов'язковий характер. На першому етапі існування обов'язкового пенсійного страхування право на отримання державної пенсії було надано застрахованим особам з річним доходом 2000 рейсмарок в рік у випадку тривалої втрати працездатності або при досягненні 70-річного віку (при середній тривалості

життя у 42 роки). При цьому був відсутній розподіл застрахованих осіб за статевою ознакою та видами діяльності [15].

Бісмарівське страхування відіграло велике значення не тільки для Німеччини, а й для інших країн, які згодом наслідували цей приклад і впровадили цей вид страхування.

Одним із типових прикладів становлення системи пенсійного забезпечення є федеральна система соціального страхування США. Розвиток пенсійного забезпечення в США відбувався еволюційно, через етапи впровадження на галузевому рівні, рівні штатів, загальнодержавному (федеральному) рівні, проведенням експериментів у приватному секторі з впровадженням накопичувальних схем. Хронологія відносить перші пенсії у США до 1789 р., вони призначалися Федеральним урядом для ветеранів-інвалідів Громадянської війни. У 1857 році засновано перший муніципальний пенсійний фонд для страхування інвалідності і життя працівників нью-йоркської поліції. У 1875 році компанія «American Express» засновує перший в США приватний пенсійний фонд. У 1898 р. в штаті Огайо ухвалено перший в історії закон про пенсійне забезпечення сліпих. У 1934 р. в США запроваджено пенсійне забезпечення для працівників залізниць [14].

В 1891 році Данія, а згодом Нова Зеландія (1898 р.), ввели пенсійну систему, зорієнтовану на допомогу бідним. На відміну від Німеччини, де розмір майбутніх пенсійних виплат чітко залежав від страхових внесків, Датська пенсійна система була направлена на виплату рівних пенсій за принципом достатності, що фінансувалися за рахунок загальних доходів. Ця модель була впроваджена у країнах Північної Європи та в англосаксонських країнах (окрім США). Зокрема її принципи були використані лордом Бевериджем, який в 1940 році займав пост міністра праці у Великобританії та запропонував комплекс дій для боротьби з бідністю. Таким чином сформувалися дві моделі пенсійного забезпечення: Бевериджська та Бісмарівська.

Поступово істотні розбіжності між пенсійними системами було залагоджено шляхом введення відмінних елементів однієї системи до іншої. Так, в країнах з

ознакою німецької моделі було впроваджено розміри мінімально гарантованої пенсії на рівні прожиткового мінімуму, а в країнах з англійською моделлю відбулася диференціація пенсій в залежності від доходів у період трудової діяльності та зниження віку виходу на пенсію (до 62 років) [15].

Протягом ста років розподільча система зарекомендувала себе як достатньо ефективна. Основою її надійності слугувало переважання чисельності населення, що сплачувало внески до соціальних фондів, над чисельністю осіб, що отримували ті чи інші види матеріального забезпечення.

Криза пенсійних систем, що виникла у сучасних умовах – це проблема зміни демографічної ситуації: на фоні збільшення тривалості життя зростає частка пенсіонерів, що припадає на одного працюючого. В межах розподільчої моделі пенсійної системи вирішити проблему забезпечення людей похилого віку достатнім рівнем життя можна лише такими методами: шляхом збільшення пенсійного віку, шляхом збільшення розмірів внесків від застрахованих осіб; шляхом індексації пенсій. Жоден з методів не є прийнятним з економічної точки зору та ефективним – з соціальної. Це обумовило необхідність часткового покладання функцій пенсійного забезпечення на самого працюючого та його роботодавця шляхом запровадження системи соціального захисту. В основі сучасних соціальних систем майже усіх країн полягає трирівнева система:

1. Державне соціальне і пенсійне забезпечення.
2. Корпоративні соціальні і пенсійні програми.
3. Приватне страхування життя та пенсій [15].

На українських землях в давньоруських літописах збереглися дані про відшкодування збитків завданих життю людини, які датовано X-IX ст.. У збірнику законів Ярослава Мудрого «Руська правда» існувала певна соціальна програма. Такі виплати були прототипом виплат по втраті годувальника в Україні.

Як бачимо, підвалини пенсійного забезпечення було закладено ще за часів Київської Русі. Але хронологічні межі безпосередньо пенсійного забезпечення в Україні визначаються XVI - XVII ст., коли внаслідок соціальних, політичних та ідеологічних причин починається процес його становлення.

Усередині XVII ст. більша частина українських земель увійшла до складу Російської Імперії. З давніх часів військові та чиновники в Російській державі користувалися різними формами соціальної підтримки з боку влади. У нормативних актах феодальної доби, а зокрема Судебнику 1589 року, визначалося майнове становище бездітних вдів. Вказувалося, що бездітна вдова, яка втратила чоловіка, мала право на повернення їй приданого, а також їй виплачувалося так зване «політне» по дві гривні на рік [8]. У Соборному Уложенні 1649 року вказується про інститут «прожитку» – виділення частини маєтку після смерті господаря на утримання вдови, батьків та дітей та право дворян на отримання маєтку у випадку відставки від служби в разі старості чи каліцтва. Служилі люди після завершення служби отримували, за відсутності землі та родичів, з казни грошове, а частіше – хлібне жалування.

Вагомим кроком подальшого становлення пенсійного забезпечення став указ Олексія Михайловича (червень 1663 року). Відповідно до цього акту дворянам і боярським дітям дарувалися земельні маєтки: за тяжкі поранення – 50 десятин і за легкі – 25 десятин [17].

За часів правління Петра I регулювання пенсійного забезпечення було значно вдосконалено. Воно виражалося в наданні окремим відставним державним службовцям або членам їх сімей певної частини одержуваного ними на службі утримання. Але законодавчих норм із цього приводу не існувало – усе залежало від царської милості.

Перші нормативні положення про пенсійне забезпечення з'явилися в Морському статуті для військових чинів (1720 р.), Положенні про забезпечення військовослужбовців сухопутних військ (1758 р.). З 1765 р. пенсійне забезпечення розповсюдилося і на цивільних урядовців, що залишали службу за вислугою років, було започатковано складання спеціальних пенсійних капіталів, з яких на виплату пенсій відраховували тільки відсотки. Із цього часу можна вести відлік формування пенсійних накопичень і прибуткового розміщення пенсійних вкладів. 1827 р. був запроваджений Загальний статут про пенсії та одноразові допомоги

чиновникам і членам їх сімей, а також статuti про пенсії по гірському та інших відомствах [21].

Таким чином, отримання пенсії як милість змінилося правом на пенсійне забезпечення.

Після смерті Петра I його наступники продовжували цю політику. Закладену за петровської доби систему соціального забезпечення підняла на новий щабель Катерина II, встановивши державну систему опіки над непрацездатними, що залишились без годувальника. За імператора Олександра I були видані правові акти і з 21 травня 1803 року започатковано регулярну виплату пенсій. Найбільш значимим нормативним актом, який врегулював пенсійне забезпечення, став «Статут про пенсії і одноразові допомоги», затверджений указом імператора Миколи I Павловича 6 грудня 1827 року. З вказаної дати пенсії стали головним видом соціального забезпечення державних службовців та їх сімей [17]. Розмір пенсії був досить скромним та диференціювався залежно від строків служби. Мінімальний розмір пенсії статутом не встановлювався, крім того, до нього неодноразово вносились зміни та доповнення.

Новий етап еволюції пенсійного забезпечення російської імперії розпочався у другій половині 19 ст. у зв'язку зі збільшенням пенсійних виплат (зокрема, внаслідок зростання кількості інвалідів Кримської війни 1853-1856 рр.). Для того, щоб зменшити тягар для казни, держава вводить порядок відрахування певного відсотка від платні чиновника до пенсійного казначейського фонду. Це означало, що з'являється новий елемент пенсійного забезпечення – страховий. В той же період для державних чиновників (спочатку військових, а потім громадянських і земських службовців) створюються емеритальні каси як джерела додаткового заохочення. У фінансовому відношенні каси базувалися на внесках чиновників зі своєї платні (6-8%) на особові рахунки та недоторканому капіталі, що виділявся казною і розміщувався в цінні папери.

Після 1859 р. чиновник міг одержувати дві пенсії: основну – з казначейства та додаткову – з емеритальної каси. Варто зазначити, що державна пенсія полковника наприкінці 19 ст. становила 575 крб. на рік, а пенсія з пенсійної каси,

до якої він щомісяця впродовж 35 років перераховував 6% від платні, - 863 крб [21].

В тій частині України, яка знаходилася під владою Австрійської імперії (Західна Україна), перші закони для захисту робітників були застосовані у 1854 році, але тільки в гірничій промисловості (її на українських землях майже не було); в 1902 році подібний захист введено для залізничників. Окремі закони передбачали заходи для захисту жінок і дітей. Для цього були створені так звані промислові інспекторати (1883 р.). Законом від 1887 року введено обов'язкове страхування робітників від нещасних випадків при праці (внески сплачували працедавці); з 1888 року — на випадкові хвороби, а з 1906 обов'язкове страхування службовців (пенсійне й інвалідне). Сільське населення й сільські робітники ніяким страхуванням не користувалися [21].

Варто зазначити про значну поширеність кас в Україні наприкінці ХІХ ст. У 1861 році у Галичині та на Буковині розпочало свою діяльність Краківське товариство взаємного страхування «Флоріанка». З 1870 року на території Полтавської, Чернігівської, Харківської, Катеринославської, Таврійської губерній почали діяти пенсійні каси вчителів. У Львові існував Пенсійний фонд працівників міських електричних закладів. Фонд мав на меті забезпечення пенсією працівників міських електричних закладів, а також їх родини у разі смерті годувальника. Пенсія після 10 років належності до фонду становила 40 відсотків від рівня оплати праці, а після 35 років членства досягала максимуму службових виплат. Водночас у Львові працюють заклади зі пенсійного страхування гірників, працівників освіти і науки [16].

Внаслідок різкого погіршення економічного стану України протягом Першої світової війни та Громадянської війни 1918-1920 рр. наявну систему пенсійного забезпечення з приходом до влади більшовиків було ліквідовано. Подальша історія пенсійного забезпечення вже пов'язана з радянським періодом.

Пенсійні каси було ліквідовано та сформувалися нові пріоритети пенсійного забезпечення – це забезпечення трудящих, що втратили працездатність, перш за все інваліди війни та праці. За основу пенсійного забезпечення взяли соціальне

походження і майновий стан, заслуги перед революцією, політичну діяльність та посади партійно- радянської номенклатури. Стаж, освіта, кваліфікація, а також вікові і соціально-професійні ознаки прохачів не брали до уваги, крім тих, хто не мав права на «радянську пенсію» (священики, колишні поліцейські чиновники, тюремні охоронці тощо). Пенсії, її розміри та види виконували функцію соціальної допомоги для різних категорій (інвалідів, червоноармійців та їхніх родин, учених), які не мали інших засобів існування. Радянська держава спробувала відразу взяти на себе весь тягар витрат на соціальне та пенсійне забезпечення. Але з кінця 1921 р. через важке фінансове становище вимушена перейти до соціального страхування за допомогою тарифікації внесків від заробітків працюючого населення.

За 1921-1929 рр. кількість пенсіонерів в УСРР зменшилася у 2,5 рази, а станом на середину 20-х рр. - у 5 разів. Розміри пенсій виявилися символічними і мізерними, враховуючи ціни та гостру продовольчу ситуація в суспільстві 20-х рр. Реалізація пенсійного забезпечення у голодні 1921-1922 рр., особливо на півдні, відбувалася дуже мляво і незадовільно. Розміри пенсій, особливості їх призначення та форми отримання були випрацьовані головним чином протягом 20-х рр., тому що у 1919-1920 рр. частіше надавали разові допомоги у вигляді продпайків. Загалом пересічні пенсії були мізерними, навіть символічними, якщо брати до уваги ціни на продовольчі та промислові товари. У 1923 р. пенсія інваліда війни становила 5 крб. 7 коп., родини червоноармійців та сім'ї загиблих військовослужбовців - 3 крб. 40 коп., а сім'ї загиблих комуністів - 17 крб. 42 коп. [20].

На початку ХХ ст. у багатьох країнах Європи вже було запроваджено соціальне страхування за старістю. В СРСР таке страхування до 1929 року не входило до сфери соціального страхування. У постанові ЦВК і РНК СРСР від 15 травня 1929 р. «Про забезпечення в порядку соціального страхування на випадок старості» було сформульовано принципи пенсійного забезпечення за віком, визначено вікові межі, що дають право на пенсію за віком: 60 років – для чоловіків, 55 – для жінок. А наприкінці 1930-х років було введено новий принцип

пенсійного забезпечення за віком – збільшення розміру пенсій залежно від безперервного стажу роботи на одному підприємстві [21].

У 1937 році радянська держава, досягнувши певних успіхів в економічному розвитку, повернулася до централізованого бюджетного фінансування пенсійного забезпечення, відмінивши принцип страхування працюючого населення.

До початку 50-х років ХХ ст. переважна більшість економічно активного населення України була виключена з державної пенсійної системи. У 1960 р. в Україні лише 844 тис. (19,2%) пенсіонерів із 4,4 млн. одержували пенсії по старості. Близько 1,2 млн. людей похилого віку взагалі не одержували пенсій [14].

Новим і важливим кроком у створенні загальнодержавної системи пенсійного забезпечення в Радянському Союзі став прийнятий Верховною Радою 14 липня 1956 року Закон СРСР «Про державні пенсії», завдяки якому було значно спрощене пенсійне законодавство. Закон значно розширив коло суб'єктів, яким призначалася пенсія і підвищив рівень пенсійного забезпечення. Одночасно законом були скасовані так звані «підвищені» пенсії. Крім того, були спрощені умови для отримання права на пенсію.

Закон чітко закріплював умови призначення пенсії. Так, зокрема пенсії по старості чоловікам призначалися після досягнення ними 60 років, та за стажу роботи, який не повинен був бути меншим за 25 років, а пенсії по старості жінкам призначалися при наявності не менше ніж 20 річного стажу, та при досягненні ними 55 років. Ці умови свідчать про закріплення в нормах закону диференціації у пенсійному забезпечення за статевою ознакою. Вперше були введені пенсії при неповному стажі. Але дія закону не поширювалася на селян, які працювали у колгоспах [21].

І лише з 1964 року введено державну систему матеріального забезпечення колгоспників. З цього часу пенсійна система стала універсальною і охоплювала все населення країни. Але пенсійний вік для колгоспників спочатку встановили вищим, ніж для «державних» пенсіонерів: 65 років для чоловіків і 60 – для жінок. Тільки через три роки – у 1968 році, колгоспники отримали право на пенсію по старості з такого ж віку як і робітники та службовці. Іншим проявом

несправедливості держави у ставленні до пенсіонерів-колгоспників було гарантування їм значно нижчого рівня пенсійного забезпечення, ніж робітникам і службовцям. Наприклад, у 1970 році в Україні пенсіонери-колгоспники становили 42 відсотки чисельності всіх пенсіонерів і їхня середня пенсія за віком була у чотири рази меншою, ніж державна пенсія за віком – відповідно 13,8 та 56,1 рублів [18]. Відмінності пенсійного забезпечення між колгоспниками та робітниками були ліквідовані лише у жовтні 1989 року.

У СРСР встановлювався мінімальний розмір пенсії, який у 1981 році становив 70 карбованців у місяць. Такий мінімальний розмір пенсії протримався до 1990 року.

У середині 80-х років у Радянському Союзі почалися радикальні перетворення в політичній і соціально-економічній організації суспільного життя, які були викликані погіршенням загального економічного стану, низькою ефективністю економіки, високою затратністю військово-промислового комплексу. Це призвело до того, що пенсійні витрати стали надмірним тягарем для держбюджету. Постала проблема пошуку не бюджетних джерел фінансування.

Новий етап розвитку інституту пенсійного забезпечення розпочався з набуттям Україною незалежності і відбувався на базі системи, що існувала в радянський період. Правою основою пенсійної системи став Закон України «Про пенсійне забезпечення» прийнятий у грудні 1991 року. Для виконання програм пенсійного забезпечення 28 січня 1992 року створюється Пенсійний фонд України. Цей фонд як спеціальний фінансовий інститут зародився в надрах планової економіки, тому основні недоліки притаманні їй були автоматично перенесені на його функціонування. За 12 років (1991- 2003 рр.) незалежності України була сформована всеохоплююча розподільча система державного пенсійного забезпечення, через яку розподілялося до 10% ВВП (у 2003 році). В основу цієї системи було закладено принцип соціального страхування, але він реалізувався незначною мірою і по суті, система носила адміністративно-розподільчий характер.

Верховною Радою України 9 липня 2003 року були прийняті закони «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Зі зазначеними законами, що набрали чинності з 1 січня 2004 року, в Україні розпочалася повномасштабна пенсійна реформа, запровадження трирівневої пенсійної системи: солідарної системи, обов'язкової накопичувальної системи та системи недержавного пенсійного забезпечення.

Трирівнева пенсійна система дозволить розподілити між трьома її складовими ризики, пов'язані із змінами в демографічній ситуації (до чого більш чутлива солідарна система) та з коливаннями в економіці і на ринку капіталів (що більше відчувається у накопичувальній системі). Такий розподіл ризиків дозволить зробити пенсійну систему більш фінансово збалансованою та стійкою, що застрахує працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію і є принципово важливим та вигідним для них.

Не зважаючи на те, що пенсійне забезпечення існує вже сотні років, не можна стверджувати, що воно сформувалося остаточно. Дослідження вітчизняного та світового досвіду формування систем пенсійного забезпечення доводить, що ця система є динамічною та потребує постійного вдосконалення залежно від впливу різних макро- та мікрочинників.

2. Світовий досвід пенсійного реформування.

Соціальна політика держави, складовою частиною якої виступає пенсійне забезпечення, є важливою та актуальною, оскільки стосується інтересів переважної більшості населення країни. Успішне її втілення в життя, з однієї сторони, забезпечує соціально-економічну стабільність до якої прагне уряд, а з іншої, при проведенні пенсійної реформи та впровадженні накопичувальних пенсійних систем забезпечує державу довготерміновими інвестиційними ресурсами.

Соціальне забезпечення в різних країнах має свої особливості, що спричинені як історичними особливостями, так і сучасним станом економічного розвитку тієї чи іншої країни. Спільним є усвідомлення необхідності пенсійного забезпечення,

а особливостями - підходи до формування пенсійних фондів та роль держави у цьому процесі.

Ці причини в числі інших спонукали Міжнародну організацію праці (МОП) до систематизації та кодифікації складових соціального забезпечення і виділити наступні:

- соціальне страхування;
- соціальна допомога;
- допомоги і пенсії за рахунок податків;
- допоміжні та додаткові програми;
- додаткові заходи роботодавців.

В світовій практиці пенсійного забезпечення склались і функціонують пенсійні системи, що можна об'єднати в наступні:

- пенсії по віку, що не залежать від стажу та наявних засобів до існування ;
- соціальної допомоги, що виплачується при її потребі;
- пенсійне страхування при якому розмір пенсії залежить від стажу і сплачених страхових внесків;
- пенсії за рахунок внесків у добровільні страхові фонди з різними формами виплати.

На основі цих систем стали утворюватись багаторівневі пенсійні системи, які значно підвищують пенсійні виплати при припиненні активної трудової діяльності чи досягненні пенсійного віку та знижують пенсійне навантаження на державу. Аналіз світової пенсійної практики дозволяє зробити висновок, що існують дві основні пенсійні моделі - модель , що базується на **встановлених виплатах** і модель з **встановленими внесками**. При використанні першої моделі сума пенсійних виплат встановлюється в абсолютних чи відносних величинах в залежності від розміру заробітної плати або розміру страхових внесків. В другій моделі при фіксованому тарифі розмір пенсії визначається при її оформленні і залежить від фінансових можливостей фінансового інституту в якому робились пенсійні накопичення. Значний термін накопичень та їх розміри утворюють

інвестиційний ресурс, використання якого теж може суттєво вплинути на розмір пенсійних виплат.

Як показує огляд пенсійних систем багатьох країн всі вони реформуються, а причинами реформ, в першу чергу, є демографічні проблеми, інституційні та фінансові недоліки існуючих систем, неефективне пенсійне страхування та інші. Розподільча та страхова пенсійні системи мають свої недоліки і переваги і в «чистому» вигляді ефективно функціонувати не можуть. Вихід з цього становища, на нашу думку, полягає у диверсифікації пенсійного забезпечення та поєднанні цих двох пенсійних систем. Досвід країн, що вдало провели пенсійну реформу свідчить, що ефективно працює трьохрівнева пенсійна система.

Схематично систему пенсійного забезпечення зображено на рис. 1

Рис.1 Схеми системи пенсійного забезпечення[12].

Перший рівень — солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на принципах солідарності та субсидування. Другий рівень — накопичувальна система загальнообов'язкового

пенсійного страхування, яка ґрунтується на засадах нагромадження коштів на персональних рахунках застрахованих осіб у Накопичувальному фонді. Третій рівень — система недержавного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних нагромаджень з метою отримання одноразових, довічних чи розстрочених на визначений договором термін пенсійних виплат, які доповнюватимуть пенсії I та II рівнів. Трьохрівнева пенсійна система є поєднанням «моделі із встановленими виплатами» та «моделі із встановленими внесками» та систем розподільчого та страхового типу, досвід функціонування яких нагромадився в різних країнах. Саме у форматі впровадження такої системи повинна проводитись пенсійна реформа, оскільки вважається, що вона може ефективно вирішувати проблеми пенсійного забезпечення. Проте, такий напрям пенсійної реформи проводять не всі країни. Деякі країни відмовились від розподільчої схеми і перейшли повністю на накопичувальну. Ряд держав удосконалює свої розподільчі схеми і вводить в своє пенсійне забезпечення лише певні елементи накопичення, поставивши в залежність розмір пенсії від розміру і тривалості страхових внесків.

Таким чином, при проведенні пенсійних реформ є вибір принаймі із трьох напрямів, в якому вона повинна рухатись:

- часткове реформування існуючої розподільчої системи з одночасним сприянням і стимулюванням розвитку накопичувальних систем;
- введення багаторівневої пенсійної системи;
- перехід до виключно накопичувальних схем.

Безальтернативним є обов'язковість реформування пенсійного забезпечення. Це обумовлюється тим, що наслідки світової фінансової кризи починають серйозно відчуватися у всьому світі. В результаті поглиблення економічного спаду виникає загроза зменшення пенсійних виплат, що призведе до соціальної нестабільності в суспільстві. Питання проведення пенсійної реформи гостро стоїть для урядів багатьох країн, включаючи Україну.

3. Передумови та необхідність пенсійної реформи в Україні.

В Україні здійснюється реформування пенсійної системи. В результаті реформи має бути сформована трирівнева пенсійна система, яка, судячи з світового досвіду, повинна мати суттєвий вплив на соціально-економічне життя країн, суттєво збільшить реальні доходи літніх людей. Україна знаходиться на самому початку цих перетворень. Необхідність проведення повномасштабної пенсійної реформи в Україні продиктована цілим рядом причин, які можна визначити як соціальні, фінансові та демографічні.

Основною соціальною причиною є необхідність виконання державою функції соціального захисту та соціального забезпечення. Про соціальні проблеми пенсійного забезпечення свідчить те, що 1 січня 2013 року розмір мінімальної пенсії в Україні становить лише 894 грн., а на 1 січня 2012 р. кількість пенсіонерів, що одержували щонайбільше 1000 грн. пенсії, становила 7 575 тисяч осіб, що становило 43,3 % від загальної кількості. Це створює соціальну напругу в суспільстві і соціологічні дослідження свідчать про незадоволення абсолютної більшості населення існуючою пенсійною системою (див. табл.1).

Таблиця 1
Мінімальна пенсія за віком та розмір інфляції.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Мінімальна пенсія за віком, гривень на місяць	332	350	380	470	498	734	800	884
Середній розмір пенсії, гривень за місяць	316,2	406,8	478,4	896	925	1032,6	1151,9	1253,3
Розмір інфляції, %	10,3	11,6	16,6	22,3	12,3	9,1	4,6	-0,2 (дефляція 99, 8)

Джерело: Держкомстат, ПФ, закони про держбюджет

Фінансовою причиною пенсійного реформування є, в першу чергу, постійний дефіцит бюджету Пенсійного фонду, який обслуговує існуючу солідарну систему

пенсійного забезпечення та необхідність його щорічного балансування за рахунок постійно зростаючих дотацій з Державного бюджету.

Ресурси солідарної системи акумулюються у Пенсійному фонді України і формуються за рахунок власних доходів фонду (обов'язкові внески підприємств, установ, організацій та громадян), трансфертів з держбюджету та надходжень з фондів обов'язкового страхування. Крім власних джерел Пенсійний фонд з держбюджету отримує дотації на пенсії за пенсійними програмами, що регулюються спеціальними законами та кошти на покриття дефіциту (див. табл. 2).

Таблиця 2.
Доходи Пенсійного фонду, 2005-2012 роки, мільярди гривень

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Доходи	65,5	74,4	101,9	147,8	148,4	183,6	197,6	224,0
Власні доходи Пенсійного фонду	42,2	54,3	76,0	101,4	99,8	119,3	139,1	156,0
Питома вага власних доходів, %	64,4	73,0	74,6	68,6	67,3	65,0	70,4	69,4

Джерело: ПФ, Економічна правда від 17.08.2009

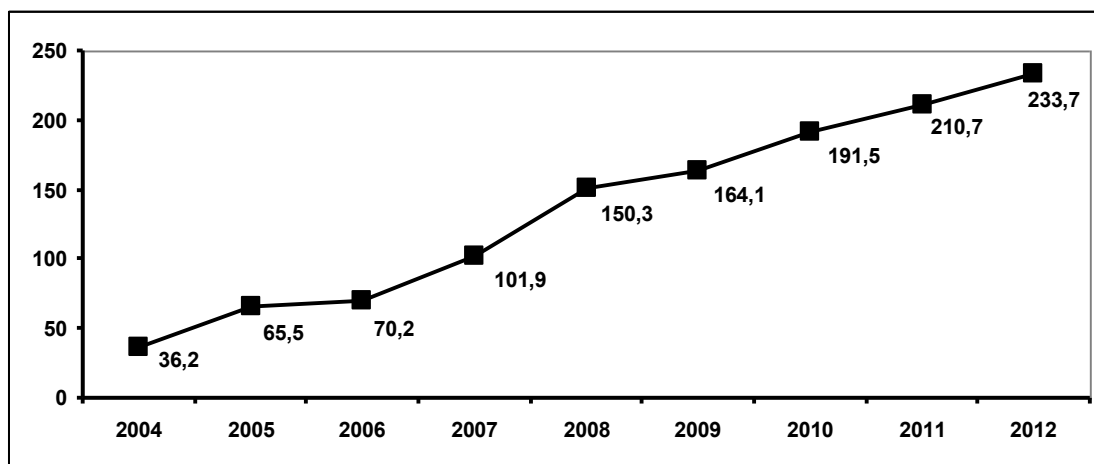

Рис. 2.1 Видатки Пенсійного фонду, 2004-2012 роки, мільярди гривень
Джерела: ПФ, Кабмін

З рис. 2.1 видно, що починаючи з 2005 року, відбулося різке зростання видатків Пенсійного фонду. Крім того, в останні роки спостерігається стала тенденція до постійного росту трансфертів з держбюджету на покриття дефіциту та фінансування окремих пенсійних програм. Рисунок 2.1 наглядно ілюструє, що з нульового бюджетного фінансування у 2003 року дотації пенсійному фонду зросли до 68,0 мільярди гривень у 2012 році. В майбутньому, на нашу думку, ця тенденція збережеться.

Основним джерелом доходів Пенсійного фонду є збори на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування з юридичних та фізичних осіб. Платником внесків виступають роботодавці, а об'єктом пенсійного оподаткування є фонд заробітної плати. Ставка 33,2 відсотки свідчить про обмежені фінансові можливості солідарної системи пенсійного забезпечення. Крім того в Україні законодавчо запроваджені додаткові пенсійні збори при здійсненні окремих комерційних операцій, а саме:

1. Збір з купівлі-продажу безготівкової іноземної валюти за гривню - 0,5% від суми операції.
2. Збір з торгівлі ювелірними виробами, крім обручок - 5%.
3. Збір при відчуженні легкових автомобілів, крім авто інвалідів, та машин, які переходять у власність спадкоємцям за законом - 3%.
4. Збір при придбанні нерухомого майна - 1%.
5. Збір за користування послугами стільникового зв'язку - 7,5%.

Таблиця 3.

Надходження коштів до солідарної системи за додатковими зборами, мільйонів грн.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009
Всього надходжень	3982	7575	6118	6498	4661
в тому числі:					
від купівлі-продажу валюти	2414	2613	2661	2359	1210
від послуг мобільного зв'язку	510	808	1054	1531	1950

Джерело: Економічна правда від 17.08.2009

Аналізуючи дані таблиці 2.3 приходимо до висновку, що суттєвого впливу на доходи Пенсійного фонду додаткові збори не мають і у обсязі надходжень становлять 2,6 % , а отже , навіть при запровадженні нових, подібних до діючих зборів істотно впливу не буде. Зазначені збори і у порівнянні з трансфертами із державного бюджету незначні (9,4%) . Вони поступають в Державний бюджет, оскільки за задумом законодавця повинні були спрямовуватись на фінансування пенсій окремих категорій пенсіонерів у відповідності до Законів України «Про статус народного депутата», «Про міліцію», «Про прокуратуру» та інших, в яких передбачені розміри пенсій для відповідних категорій пенсіонерів. Однак, як свідчать дані таблиці 3, починаючи з 2004 року, вони надходять у Пенсійний фонд «прихвативши» з собою починаючи з 2004 року значну суму дотації, що у 2009 році склала 44.3 млрд.грн. Подібна ситуація мала місце і наступних 2010-2012рр. (див. рис.2.2) Динаміка видатків Пенсійного фонду має тенденцію до постійного зростання, причому, темпи зростання випереджують темпи росту видатків Державного бюджету і, що найголовніше, темпів росту ВВП. Порушення цього економічного закону в недалекому майбутньому може призвести до підриву стійкості системи державних фінансів.

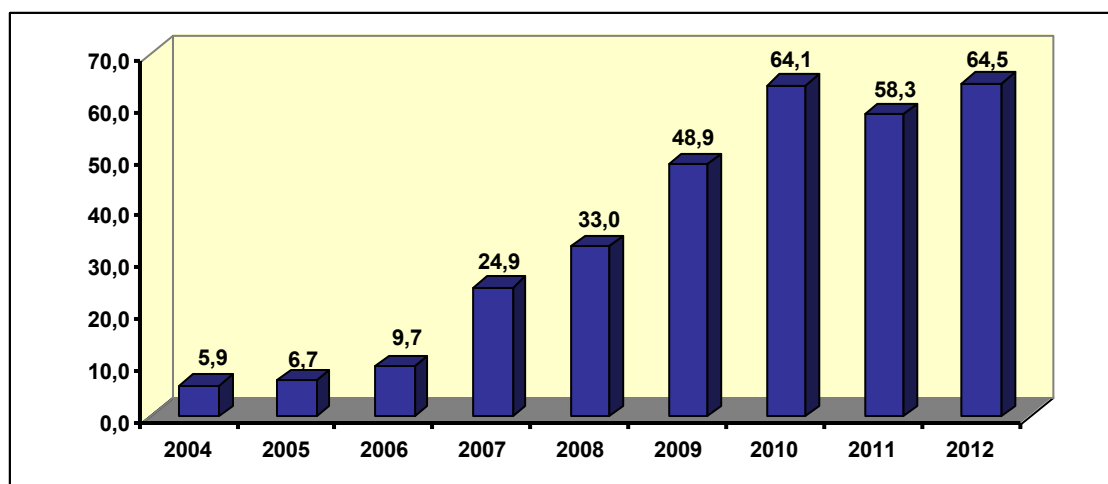

Рис. 2.2 Трансфери держбюджету Пенсійному фонду, 2004-2012 роки, мільярдів гривень
Джерела: ПФ, Кабмін

Наведені приклади та розрахунки свідчать про неможливість покращення солідарної системи пенсійного забезпечення за рахунок введення додаткових зборів .

Так, якщо в 2003 році Пенсійний фонд України обходився без державних дотацій, а в 2004 році вони становили лише 5,9 млрд. грн., то в бюджеті ПФУ на 2013 рік передбачена дотація в розмірі 21,7 млрд. грн. [3], а сума реального дефіциту коштів Фонду у 2012 році сягнула 27,2 млрд. грн.

Крім фінансових проблем можливості солідарної системи пенсійного забезпечення в недалекому майбутньому суттєво обмежаться проблемами, що лежать в соціальній та демографічній площині. Виходячи із статистичних даних, кількість працездатного населення в Україні скорочується швидшими темпами, ніж зменшується кількість пенсіонерів, що веде до зростання пенсійного навантаження як на роботодавців, так і на працюючих. Це проблема почала загострюватись в 90-х роках минулого століття . Сьогодні у промислово-розвинутих країнах на одного пенсіонера припадає 4 працездатних члени суспільства. Демографічні прогнози показують, що до 2025 року це співвідношення буде 1 : 2,5. Відмічається стійка тенденція його зменшення (коефіцієнт залежності) , а також зменшення коефіцієнту заміщення (відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати)(див табл.4).

За оцінками експертів в Україні на сьогоднішній день ці показники значно гірші . На 1000 осіб працездатного віку в Україні в 2010 році припадало 406 пенсіонерів, в 2020 році їх буде 491, а в 2050 році – 721 особа, що разом з аналогічним показником кількості дітей (322) становитиме 1043[7] (див.табл.5).

*Таблиця 4
Динаміка коефіцієнтів заміщення та залежності .*

	1995	2000	2010	2030	2050
США					
К заміщення, %	38,5	37,7	35,1	36,8	36,6
К залежності, %	4,2	4,3	4,1	2,5	2,3
ФРН					
К заміщення, %	52,0	51,0	49,0	48,8	48,7
К залежності, %	2,3	2,1	2,0	1,2	1,2
Франція					

К заміщення, %	60,1	59,4	59,4	59,8	59,5
К залежності, %	2,5	2,6	2,4	1,6	1,4
Великобританія					
К заміщення, %	17,5	17,4	16,8	14,4	10,6
К залежності, %	2,7	2,7	2,5	2,1	2,1
Швеція					
К заміщення, %	39,0	38,3	34,3	29,0	23,8
К залежності, %	2,6	2,7	2,5	1,8	1,9
В середньому по промислово-розвинутих країнах					
К заміщення, %	37,5	37,1	35,4	35,8	35,1
К залежності, %	3,2	3,2	3,0	2,0	1,8

Джерело: «Вісник Пенсійного фонду України» №12. 2004

Таблиця 5
Чисельність пенсіонерів в Україні, мільйони осіб

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Чисельність пенсіонерів, млн. осіб	14,1	14	13,9	13,8	13,7	13,7	13,7	13,8

Джерело: Держкомстат

За даними НАН України чисельність населення скоротиться у порівнянні з 2000 роком на 7.8 млн. чоловік.

Одним з напрямків часткового покращення функціонування солідарної системи є підвищення пенсійного віку. Питання підвищення пенсійного віку стоїть на порядку денному пенсійної реформи багатьох країн, включаючи Україну.

4. Інституційна складова пенсійного забезпечення.

Фінансові інститути добровільної накопичувальної системи, що сьогодні функціонують в Україні, мають задовільну динаміку розвитку та певний набір фінансових інструментів. Це створює передумови для проведення повномасштабної пенсійної реформи із запровадженням накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Проте таке запровадження є передчасним і вимагає стабільності основних макроекономічних

показників та великої підготовчої роботи в законодавчому плані щодо покращення умов для розвитку існуючих та створенню нових фінансових інструментів для реалізації інвестиційних можливостей пенсійних активів. Процес інвестування пенсійних коштів повинен бути зрозумілим і прозорим для учасників пенсійних накопичень. Вони повинні знати інвестиційну стратегію вибраного ними фонду. Основним пріоритетом в діяльності НПФ повинна бути не висока прибутковість, а збереженість і приріст пенсійних активів при мінімізації інвестиційних ризиків.

Система недержавного пенсійного забезпечення ґрунтується на засадах добровільної участі громадян України, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних нагромаджень з метою отримання одноразових, довічних чи розстрочених на визначений договором термін пенсійних виплат, які доповнюватимуть пенсії I та II рівнів. Ця система вже реально працює з 2004 року, має свої фінансові інструменти і склад учасників. Її розвиток сприятиме і буде створювати умови для успішного впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування або другого рівня. Так, за даними Ліги страхових організацій України кількість громадян України, охоплених договорами страхування, життя постійно зростає. Якщо на початку запровадження недержавного пенсійного забезпечення, у 2006 році договорами страхування життя було охоплено 302 750 чоловік, то на кінець 2012 року ця цифра сягнула 1 424 763 чоловіки, що у 4,7 разів більше, а щорічний проріст за останні роки становить 5-8 відсотків.

Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами у недержавних пенсійних фондах на сьогоднішній час за даними Нацкомфінпослуг становить 584,8 тисяч осіб проти 41,5 тисяч у 2006 році. Отже, системою недержавного пенсійного забезпечення в Україні на початок 2013 року було охоплено 2,1 мільйони громадян працездатного віку. Якщо врахувати, що за даними державної служби статистики населення працездатного віку в 2012 р. склало 20,4 млн. осіб, то недержавним пенсійним забезпеченням в Україні охоплено близько 10 відсотків працездатних осіб [5,6].

Правові засади реформування системи пенсійного забезпечення регламентуються законами України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення”, які набули чинності з 1 січня 2004 р. Саме цю дату прийнято вважати початком запровадження недержавного пенсійного забезпечення або третього рівня пенсійної реформи. Законодавчо визначено, що суб’єктами недержавного пенсійного забезпечення є: недержавні пенсійні фонди; страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків; вкладники та учасники пенсійних фондів, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування [1,2];

Як видно із схеми пенсійного забезпечення (Рис.1) спільним для другого і третього рівня є система добровільного накопичувального пенсійного забезпечення. Спільним фінансовим інститутом виступають недержавні пенсійні фонди. Саме тому аналіз та вивчення роботи НПФ має велике значення, оскільки може служити основою для впровадження накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

Недержавні пенсійні фонди створюються відповідно до законодавства та мають статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства). Вони функціонують та провадять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами та пенсійними виплатами своїм учасникам. Ознака неприбутковості або некомерційності дозволяє НПФ працювати з низкою законодавчо передбачених податкових пільг, а саме:

- Віднесення на валові витрати підприємства сум внесків, що не перевищує 15% заробітної плати працівника;
- Звільнення від оподаткування інвестиційного доходу, отриманого від операцій з пенсійними активами;

- Оподаткування пенсійних виплат по коефіцієнту 60% від ставки податку на доходи фізичних осіб, а після досягнення 70 річного віку повне звільнення;
- для адміністраторів та управляючих активами НПФ – звільнення від оподаткування податком на додану вартість.

Недержавні пенсійні фонди, акумулюють грошові кошти юридичних і фізичних осіб у вигляді пенсійних внесків і зобов'язуються збільшити їх шляхом інвестування в різноманітні фінансові інструменти. Отриманий прибуток повинен зберегти купівельну спроможність пенсійних внесків на період накопичень та забезпечити певний приріст зарезервованих пенсійних коштів для своїх учасників. Динаміку розвитку НПФ можна показати у вигляді таблиці(див. табл.7).

*Таблиця 7.
Фінансові показники діяльності НПФ*

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальна кількість учасників (тис.чол.)	41.5	55.9	62.3	497.1	569.2	594.6	584.8
Загальна вартість активів(млн..грн.)	193.3	278.7	482.5	857,9	1144,3	1386,9	1660,1
Прибуток від інвестування активів(млн..грн.)	3,9	5,5	10,9	236,7	433,0	559,9	620,3

Аналіз свідчить, що ринок послуг недержавних пенсійних фондів є динамічним по основних показниках. Про роль недержавних пенсійних фондів у фінансовій системі країни чи їх потенціал на фінансовому ринку свідчить те, як їх активи співвідносяться з основними макроекономічними показниками, зокрема обсягом ВВП . Так при обсязі ВВП в 2012 році в 176,3 млрд.грн активи НПФ становили 1,64 млрд. грн., що становило лише 0,9 відсотка ВВП України. За даними компанії Towers Watson аналогічний показник в Нідерландах становить 120 %, Швейцарії – 113%, США – 93%, а в середньому по розвинутих країнах – 70% [22].

Однак, слід зазначити, що в Україні існують сприятливі умови для подальшого розвитку НПФ. Вони формуються, в першу чергу, за допомогою істотних податкових пільг. Зокрема, для роботодавців-вкладників – відсутність оподаткування податком на прибуток пенсійних внесків і можливість відносити суму таких внесків до валових витрат, для адміністраторів та управляючих активами НПФ – звільнення від оподаткування податком на додану вартість.

*Таблиця 8.
Структура активів недержавних пенсійних фондів [6]*

№	Найменування активу	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
		Сума млн.грн	%	Сума млн.грн	%	Сума млн.грн	%
1.	Грошові кошти на депозитах в банках	396,8	34,7	409,8	29,5	572,7	34,5
2.	Облігації підприємств резидентів України	175,7	15,4	346,5	25	517,9	31,2
3.	Акції емітовані резидентами України	206,9	18,1	245,6	18,4	256,9	15,5
4.	Цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України	170,4	14,9	209	15,1	196,9	11,9
5.	Цінні папери, дохід за якими гарантовано місцевими органами влади	5,1	0,4	7,4	0,5	3,2	0,2
6.	Об'єкти нерухомості	64,6	5,6	48,6	3,5	49,6	2,9
7.	Банківські метали	31,7	2,8	26,1	1,9	18,6	1,1
8.	Інші активи не заборонені законодавством	57,4	5	47,7	3,4	13,6	0,8
9.	Загальна сума інвестицій	1108,6	96,9	1349,8	97,3	1629,4	99,4
10.	Кошти на поточному рахунку	35,1	3,1	37,2	2,7	9,3	0,6

11.	Всього мобілізовано коштів в НПФ	1143,7	100	1387	100	1638,7	100
-----	----------------------------------	--------	-----	------	-----	--------	-----

Крім того, пенсійні заощадження у фондах трансформуються у інвестиційні ресурси, які вкладаються у високоліквідні та надійні активи, перелік яких регламентується законодавством. До основних напрямів інвестування пенсійних активів на вітчизняному ринку законом визначено депозити в банках, облігації підприємств–резидентів України, цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, та акції українських емітентів. Структура та динаміка активів НПФ свідчить про ріст сум внесків на депозити банків та акцій емітентів-резидентів України при відносно сталій відсотковій долі в загальній сумі активів. Незначні приріст коштів на облігаціях підприємств резидентів України та зменшення сум вкладених у цінні папери, що гарантуються державою свідчить про незадовільну динаміку розвитку НПФ та їх законодавчо обмежений інструментарій участі у фінансовому ринку.

Активи другого учасника недержавного пенсійного забезпечення страхових компаній по страхуванню життя на 1.01.2012р. становили 2,7 млрд. грн., що становило 4,7 відсотки від ВВП. Аналіз, як і у випадку з НПФ, свідчить про позитивну але недостатню динаміку розвитку ринку страхування життя. Ринок страхових послуг в Україні є найбільш капіталізованим у порівнянні з іншими небанківськими фінансовими ринками. Загальна кількість страхових компаній на 31.11.2012р. становила 448, в тому числу по страхуванню життя 64, що склало 14.3%. Перші 20 компаній (4,4% від загальної кількості) займають 96,7 % ринку накопичувального страхування[12].

Загальна сума страхових премій по страхуванню життя станом на 30.09.2012 року становила 1490,0 млн. грн., що в загальній структурі займає лише 8%. Аналіз даних звітності Ліги страхових організацій України, що наведений у таблиці 9 свідчить про ріст страхових премій та кількості застрахованих осіб, які є учасниками недержавного пенсійного забезпечення.

Таблиця 9.

Показники діяльності СК по страхуванню життя [5]

№	Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.
1.	Страхові премії, млн. грн	748,1	1128	1490
2.	Страхові виплати, млн. грн.	62,2	68,8	48,1
3.	Кількість застрахованих фізичних осіб, тис чол.	919,1	1360,9	1424

В недержавному пенсійному забезпеченні участь комерційних банків зводиться до зберігання пенсійних активів НПФ у розмірах, вказаних у таблиці 8. Про накопичувальні програми банків на сучасному етапі мови бути не може, оскільки вони не формують довготермінових пасивів, а суми депозитів обмежуються фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Щодо другого рівня пенсійного забезпечення банку відводиться роль зберігача пенсійних активів.

Таким чином, розвиток та функціонування НПЗ на сучасному етапі має цілий ряд недоліків, усунення яких, на нашу думку, слід розглядати як необхідну умову впровадження другого рівня пенсійного забезпечення.

5. Інвестиційний потенціал пенсійних активів.

Подальший розвиток і реформування Пенсійної системи України, що на сьогоднішній день функціонує на двох рівнях, а саме на рівні солідарної системи та на рівні добровільного недержавного пенсійного забезпечення, передбачає введення накопичувальної системи обов'язкового загальнодержавного пенсійного забезпечення. Вивчення інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів, що функціонують на вже діючому третьому рівні добровільного накопичувального пенсійного страхування, дає змогу спрогнозувати розподіл фінансових потоків після повномасштабного проведення пенсійної реформи. Розміри та інвестиційний потенціал пенсійних коштів в майбутньому можна визначити враховуючи прирости працюючого населення та рівня заробітної плати при законодавчо визначених нормативах. Перед директивним введенням обов'язкового пенсійного накопичення (другого рівня) повинні бути вивчені,

розроблені, апробовані та законодавчо регламентовані напрями використання та фінансові інструменти реалізації інвестиційних пенсійних коштів. Тільки через їх відсутність або недосконалість наявних говорити про пенсійну реформу, на нашу думку, передчасно.

Пенсійна реформа, запровадивши три рівні пенсійного забезпечення, повинна вирішити одне з найважливіших завдань – суттєве покращення пенсійного забезпечення громадян. Істотною відмінністю від існуючого пенсійного забезпечення у новоствореній пенсійній системі буде наявність ще двох рівнів. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового пенсійного страхування, яка ґрунтується на засадах нагромадження коштів на персональних рахунках застрахованих осіб у Накопичувальному фонді. У 2009 р. Уряд України затвердив концепцію проведення реформи, згідно з якою у 2010-2014 рр. будуть реалізовані заходи з підготовки впровадження другого рівня пенсійної системи, а 2014-2017 рр. – безпосереднє його запровадження. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі громадян України, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних нагромаджень з метою отримання одноразових, довічних чи розстрочених на визначений договором термін пенсійних виплат, які доповнюватимуть пенсії I та II рівнів. Спільною ознакою для II і III рівнів, що планується запровадити в результаті пенсійних перетворень є їх накопичувальний характер. Спільним фінансовим інститутом виступають недержавні пенсійні фонди. Недержавні пенсійні фонди (НПФ) створюються відповідно до законодавства та мають статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства). Вони функціонують та провадять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами та пенсійними виплатами своїм учасникам.

Недержавні пенсійні фонди, акумулюючи грошові кошти юридичних і фізичних осіб у вигляді пенсійних внесків, зобов'язуються збільшити їх шляхом інвестування в різноманітні фінансові інструменти. Тобто, крім соціально-

пенсійної функції з метою збереження купівельної спроможності пенсійних накопичень, НПФ повинні виконувати інвестиційну функцію. Кошти, що накопичуються на їх рахунках, мають дуже важливу ознаку для стабільного розвитку економіки, а саме довготерміновість. Саме тому пенсійна реформа буде успішною при успішному розвитку фондового ринку. Розвиток повинен торкатись як ємності ринку (можливості освоїти значні накопичені кошти реформованої пенсійної системи), так і розширення набору фінансових інструментів. Отже, пенсійна реформа вже з самого початку свого впровадження, на нашу думку, вимагає вирішення наступних питань:

- визначення складу і законодавче регулювання діяльності суб'єктів фінансового ринку, що будуть акумулювати, управляти та зберігати накопичені пенсійні активи;
- забезпечення достатньо високої «пропускну здатності» фінансового ринку ;
- розширення набору фінансових інструментів з метою кращої дохідності та диверсифікації пенсійних активів.

З іншого боку, сама наявність у фінансовій системі України значних інвестиційних ресурсів дозволить створити ефективний механізм для розвитку ринку цінних паперів, його стабілізації та виходу на світові ринки. Водночас постійно зростаючі пенсійні інвестиційні ресурси приведуть до виникнення нових та значного зростання дохідності існуючих фінансових інструментів. Що відіграє стимулюючу роль для збільшення кількості учасників НПФ за рахунок третього рівня пенсійної системи.[19]

Отриманий прибуток від ефективного інвестування пенсійних активів повинен зберегти купівельну спроможність пенсійних внесків на період накопичень, забезпечити певний приріст зарезервованих пенсійних коштів для своїх учасників та профінансувати поточну діяльність суб'єктів пенсійної системи.

Таблиця 10
Очікуваний розмір пенсійних накопичень другого рівня пенсійного забезпечення

Рік	Ставка внеску,%	Кількість учасників, осіб	Середньомісячна заробітна плата. грн	Сума внесків за місяць, млрд..грн	Сума внесків за рік, млрд..грн
2014	2	7 000 000	2500	0.350	4,2
2015	3	7 000 000	2500	0.525	6,3
2016	4	7 000 000	2500	0.700	8,4
1017	5	7 000 000	2500	0.875	10,5
2018	6	7 000 000	2500	1,05	12,6
2019	7	7 000 000	2500	12,25	14,7
ВСЬОГО					56.7

Розраховано за [1,23]

Наші розрахунки(див. табл..10) не претендують на абсолютну точність, оскільки кількість учасників щорічно буде збільшуватись, навіть при несприятливих демографічних показниках, за рахунок щорічного приросту кількості працездатних. Середньорічна заробітна плата теж, без сумніву, буде зростати . Враховуючи це , ми можемо стверджувати, що одержана сума 56,7 млрд. грн. - це мінімальний інвестиційний ресурс на який може сподіватись фінансовий ринок України тільки на етапі запровадження пенсійної реформи. Крім, того в розрахунках не взято до уваги суму щорічного інвестиційного прибутку. За розрахунками проекту USAID (FINREP – проект розвитку фінансового сектору) , у яких враховано ріст кількості учасників і розміру середньої заробітної плати пенсійні накопичення оцінюються у 25.5 млрд. грн. щорічно. Такі обсяги інвестиційних ресурсів повинні мати для своєї реалізації набір напрямів інвестування та активів куди будуть розміщатись пенсійні накопичення. Це важлива проблема і вона активно обговорюється в ході підготовки до впровадження пенсійної реформи. І хоч на початок реформи відповідні фінансові інструменти відсутні , можна підтримати думку тих вчених-економістів, які вважають , що з появою на фінансовому ринку значних інвестиційних ресурсів ринкові механізми, і в першу чергу конкуренція змусить емітентів розробити і запропонувати якісні та надійні інвестиційні продукти та

фінансові інструменти. [3] Набір фінансових інструментів для пенсійних активів, що строго регламентований Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» можна представити у вигляді таблиці(див. табл.11)

Таблиця 11
Напрями та структура інвестування активів НПФ [1]

Фінансовий інструмент	Максимальна частка в загальній вартості активів фонду, %
Банківські депозитні рахунки та ощадні сертифікати банків	40, але не більше, 10 в одному банку
Банківські метали	10
Цінні папери, погашення за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України	50
Цінні папери, погашення за якими гарантовано Радою міністрів Автономної Республіки Крим, і облігації місцевих запозичень	20
Облігації українських емітентів	40
Акції українських емітентів	40
Цінні папери іноземних емітентів	20
Іпотечні цінні папери	40
Об'єкти нерухомості	10
Цінні папери одного емітента (крім цінних паперів, погашення яких гарантовано Кабінетом міністрів України)	5

Для вивчення поставленої проблеми цікавим може бути дослідження існуючої структури консолідованого пенсійного інвестиційного портфеля, що наведений у наступній таблиці.(див. табл.12)

Таблиця 12
Структура і динаміка пенсійних інвестицій[13]

№	Фінансовий інструмент	Роки			
		2009	2010	2011	2012
1.	Депозитні рахунки	46,1	34,7	29,5	34,5

2.	Корпоративні облігації	18,3	15,4	25,0	31,2
3.	Цінні папери КМУ	11,7	14,9	15,1	11,9
4.	Акції український емітентів	7,9	18,1	18,4	15,5
5.	Інші активи	6,1	5,0	3,4	0,8
6.	Кошти на поточному рахунку	4,9	3,1	2,7	0,6
7.	Банківські метали	2,7	2,8	1,9	1,1
8.	Об'єкти нерухомості	1,2	5,6	3,5	2,9
9.	Цінні папери місцевих рад	1,1	0,4	0,5	0,2

Приведений аналіз свідчить, що українські НПФ притримуються консервативної стратегії інвестування. Більшість інвестицій носять короткотерміновий характер з можливим постійним контролем рівня ризику і надійності вкладень.

Пояснюється це, в першу чергу нестабільною політичною та економічною обстановкою, при якій обмежуються можливості здійснення достатньо ефективних, але низько ризикових інвестицій. Ризики знижуються, в основному за рахунок диверсифікації, тобто розміщення «по різних кошиках» інвестиційних ресурсів, вкладання їх в різні фінансові активи, залученням до управління пенсійними активами різні компанії. Інвестування, як і всяка фінансова діяльність, супроводжується певною ризиковістю. Питання не може стояти у плані повного її подолання, оскільки це нереально. Тому інвестиційні вкладення реформованої пенсійної системи не можуть бути вільними від ризиків. Проблема полягає у знаходженні оптимального співвідношення між надійністю і прибутковістю пенсійних вкладень. Важливим є і розподіл ризиків між суб'єктами пенсійних інвестицій – вкладниками, НПФ, компаніями з управління активами і державою. Причому, роль держави повинна проявлятися не у фінансових гарантіях чи державних фінансових активах, а у нормативно-правовому регулюванні і нагляді за розміщенням активів НПФ [13].

Вкладення пенсійних коштів в державні цінні папери несе в собі обов'язковий інвестиційний ризик. Досвід розвинутих країн свідчить, що державні цінні папери, навіть при бездефіцитному бюджеті і відсутності потужних дестабілізуючих факторів (фарс-мажор, дефолт і інші), в довготерміновому відрізку часу не можуть приносити стабільно вищий за

інфляцію дохід. Не може рахуватись нормальною ситуація, коли держава залучає ресурси на свої потреби під відсотки вищі за інфляцію. Крім того, державні цінні папери відображають державний борг величина якого встановлюється щорічно бюджетним законодавством. Хоча, акції державних стратегічних підприємств та депозитні вкладення в державні комерційні банки можуть цілком справедливо розглядатись як один з багатьох інвестиційних напрямів. В цьому випадку пенсійні накопичення дійдуть до реальної економіки прямі інвестиції чи через кредитування державними банками і не будуть спожиті бюджетом.

Як видно з таблиці 4.3 банківські депозити займають стабільно високий відсоток у використанні пенсійних накопичень. Прихід «довгих» пенсійних грошей на фінансовий ринок дасть змогу банківській системі України формувати довготермінові пасиви, а, отже, брати участь у довготерміновому кредитуванні інвестиційних проектів, що позитивно вплине на економіку. Крім того, вивченню підлягає участь банків в пенсійних інвестиціях через використання такого напряму вкладень як сек'юритизовані активи та продаж банківських металів.

Сек'юритизацію можна розглядати як один з напрямів вкладення пенсійних активів у розмірах, що забезпечать дотримання принципу диверсифікації. Історично ідея сек'юритизації реалізувалась на іпотечному ринку житла в США і суть її полягала в тому, що банки продавали свої права вимоги по іпотечних кредитах. Фінансові інститути, що купували ці вимоги, випускали свої цінні папери і виплати по них прив'язували до платежів позичальників. До позитивних сторін цього фінансового інструменту необхідно віднести можливість формування банківською системою довготермінових пасивів та на їх основі довготермінове іпотечне кредитування, тобто дотримання відповідності активів і пасивів банку в розмірі і часі. Залучення пенсійних активів на ринок кредитних ресурсів через сек'юритизацію знизить вартість кредитних ресурсів завдяки стабільній їх пропозиції. Слід відзначити, що реципієнтом може стати також будь-який інший сектор економіки, який з використанням довготермінових і відносно недорогих ресурсів дістане поштовх для розвитку.

Довготерміновість дозволяє НПФ чи компаніям по управлінню активами вкладати кошти у високодохідні активи і не звертати увагу на можливі коливання їх вартості на проміжних етапах. Тут важливо дотриматись вимоги захисту від інфляції. Можна погодитись, що найкраще захищеними від інфляції в довготривалій перспективі будуть кошти, вкладені в акції. Фондовий ринок України в останні роки демонструє позитивну динаміку зростання і більшість його показників є прогнозованими. Однак, ріст фондового ринку повинен підкріплюватись ростом економіки(ВВП), оскільки він сам не «продукує» грошей, а є тільки механізмом перерозподілу. Якщо фондовий ринок росте при незмінних макроекономічних показниках, це свідчить про його спекулятивний характер і, як наслідок, веде до підвищення ризиків для інвесторів.

Про проведення пенсійної реформи можна буде судити тільки при умові впровадження загальнообов'язкового пенсійного накопичення (II рівня), що не може існувати при сучасній недосконалій законодавчій базі використання пенсійних активів. Це стосується, в першу чергу жорстких обмежень щодо фінансових інструментів інвестиційних процесів. Існуючі кроки уряду з реформування пенсійного забезпечення можна розцінювати лише як заходи по оздоровленню існуючої солідарної системи. Незначний фінансовий ефект від підвищення пенсійного віку і збільшення обов'язкового страхового стажу не виправдовує соціальної напруги в суспільстві до яких призвели згадані заходи. Сьогоднішній стан фінансового ринку та набір традиційних фінансових інструментів, що законодавчо прописані, не зможе забезпечити майбутні потреби мобілізованих пенсійних активів . Необхідно розробити, апробувати на існуючому третьому рівні пенсійного забезпечення та узаконити нові, нетрадиційні напрями вкладення пенсійних накопичень, що при невеликій ризиковості забезпечать їх прибутковість з метою збереження купівельної спроможності на тривалі терміни пенсійного страхування. Одним із таких напрямів, на нашу думку може стати сек'юритизація.

Висновки

1. Світовий досвід свідчить, що ефективне функціонування пенсійного забезпечення залежить від відпрацювання державою на підготовчому етапі пенсійної реформи всіх взаємозв'язків між соціальною та інвестиційною політикою. Саме держава повинна створити умови для розміщення пенсійних активів, які поряд з власною дохідністю, сприятимуть розвитку фінансового ринку та ефективному функціонуванню економіки України.
2. Загальнообов'язкове пенсійне накопичення не може існувати при сучасній недосконалій законодавчій базі інвестиційної діяльності НПФ. Це стосується, в першу чергу жорстких обмежень щодо фінансових інструментів інвестиційних процесів. На нашу думку, потрібно законодавчо розширити напрями інвестиційної діяльності суб'єктів реформованої пенсійної системи.
3. Недостатнім є розвиненість національного фондового ринку не дозволить після повного запровадження пенсійної реформи в повному обсязі реалізовувати усі потенційні можливості пенсійних активів в інвестиційних процесах.
4. Недостатнє інформаційне забезпечення проведення пенсійної реформи. На сьогодні інформація про реформу зводиться тільки до підвищення пенсійного віку. Абсолютна більшість населення не знає про діяльність НПФ та страхових компаній по страхуванню життя. Працездатне населення практично не виявляє власної ініціативи щодо участі в недержавному пенсійному забезпеченні.

Література.

1. Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення” від 9 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 47-48. – 372 с.
2. Закон України “Про страхування” від 07.03.1996 р. (в ред. Закону від 04.10.2001 р.) // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 7. – с.50.
3. Закон України “Про бюджет Пенсійного фонду України на 2013 рік” Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2013 р. № 10

4. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 р. № 1058-IV, зі змінами та доповненнями // Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
5. Ліга страхових організацій України. Звітність. Електронний ресурс.
6. Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України / Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf_pdf.
7. Пенсійна реформа в Україні : напрями реалізації [колективна монографія] / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.
8. Артюх Т. М. Страхування життя і його розвиток в Україні/ Т. М. Артюх// Фінанси України. – 2000.– №9.
9. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні /Нінель Борисівна Болотіна. – К. : Знання, 2005. – С 60
10. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: [навч. посіб.]. – К.: Знання, 2005. – С 615.
11. Брагін С. Недержавні пенсійні фонди на неефективному фондовому ринку: приклад України / С. Брагін, О. Макаренко // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 1. – С. 18-24.
12. Грудзевич І. Т. Недержавне пенсійне забезпечення: проблеми і перспективи / І. Грудзевич // Вісник Одеського національного університету. – 2013. - том 18. - випуск 3/1 с. 102.
13. Грудзевич І. Т. Інвестиційний потенціал пенсійної реформи в Україні / І. Грудзевич // Вісник Херсонського державного університету. – 2013. - випуск 3 с. 36
14. Зайчук Б. О. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Б. О. Зайчук, О. Б. Зарудний, С. Б. Березіна, В. Т. Александров, С. М. Недбаєва. - К. : АВТ, 2005. - 244 с.
15. Мелешко О. В. Історіографія виникнення сучасної системи пенсійного забезпечення як виду соціального захисту населення [Текст] / О. В. Мелешко // Вісник СНАУ. Серія «Економіка та менеджмент». Випуск 12/1 (33). - 2008. – С. 115-120.
16. Надієнко О. І. Історико-правовий досвід пенсійного забезпечення в Україні (дореволюційний період) / Олена Іванівна надієнко // Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС. – 2009. – № 2. – С. 56-66.

17. Скоробагатько А. В. Становлення пенсійного забезпечення на землях України в умовах феодального суспільства / А. В. Скоробагатько // Вісник Одеського національного університету. – 20/11/2010. – Том 15 вип.22: Правознавство. – С. 95-102.
18. Толуб'як В. Теоретико-організаційні основи реформування пенсійної системи України [Текст] / В. Толуб'як // Вісник НАДУ. – 2009. – №3. – С.240-248
19. Федоренко А. В. Економічна складова накопичувальної пенсійної системи/ А. В. Федоренко// Фінанси України. – 2011.– №3. – С. 91
20. Шарпаций, В. Г. Становлення системи пенсійного забезпечення в УСРР (1919-1929 рр.) [Текст] / В. Г. Шарпаций // Історія України. Шкільний світ. - 2012. - N 45/46. - С. 3-7.
21. Якимова Л. П. Еволюція пенсійної системи України / Л. П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т, 2010. – Вип. 6, т. 2. – С. 37-46.
22. Яценко В. Про гарантії обов'язкових пенсійних заощаджень [Електронний ресурс] / В. Яценко // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – № 8. – 4 березня. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/76816>.
23. Аналіз запропонованої обов'язкової накопичувальної системи // Проект розвитку фінансового сектору / USAID. – Лютий, 2011. – С. 4: [Електр. ресурс]. – http://pension.kiev.ua/files/pillar2paper_feb2011_ua.pdf.
24. Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України / Офіційний сайт Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf_pdf.